

від загального числа, а число населення в них дорівнювало 10% [18, арк. 1–159]. Родини такого типу в харківському купецтві були представлені шлюбними парами голови родини та його дітей (а іноді й онуків), шлюбними парами дітей, що проживали із удовим головою родини, та шлюбними парами кількох одружених братів. Так, у 1811 р. у родині купця Г. Олексєєва проживало двоє його одружених братів [8, арк. 59 зв. – 60].

Протягом XIX ст. у середовищі харківського купецтва значно збільшилась кількість одинаків, тобто осіб, що вели окреме господарство. Переважно це були чоловіки, які ще не мали своєї родини, але іноді це були вдовці або вдовиці. Якщо у першій третині XIX ст. господарства одинаків складали 3,5 % від загальної кількості родин купецтва, то у другій третині століття їх кількість зросла до 9 %. В останній третині XIX ст. кількість таких господарств збільшилась до 22,5 %. Так, у 1870 р. з 246 досліджених родин, 49 були господарствами одинаків [19, арк. 1–353].

Протягом XIX ст. у середовищі харківського купецтва збільшилась частка родин, в яких проживали родичі без шлюбу. Переважно це були родини, у яких вдовець або вдовиця мешкали з дітьми, неповнолітніми або ще неодруженими повнолітніми. У більшості випадків це родини саме з жінками-вдовицями. Крім того, це були родини, в яких мешкали неодружені брати та сестри (та були й інші варіації). Так, у 1835 р. в родині купця М. Северіна були записані два його брати та сестра [15, арк. 59 зв. – 60]. Протягом XIX ст. відсоток таких родин збільшився з 5,5 % до 14 % від загальної кількості купецьких родин. Але в останній третині XIX ст. їх частка в середовищі купецтва Харкова зменшилась. У 1893 р. родини, в яких проживали родичі без шлюбу, становили тільки 7,5 % від загального числа купецьких родин [18, арк. 1–159].

Незначною була кількість родин, у яких разом зі шлюбною парою мешкали інші непрямі родичі. Протягом XIX ст. кількість такого типу родин у харківському купецтві не перевищувала 5 %. Прикладом такої родини може бути родина купця П. Єрасова, з яким проживали двоє його неодружених братів та їх 87-річна бабуся [10, арк. 113 зв. – 114].

Отже, у XIX ст. у середовищі харківського купецтва прослідковується тенденція до зменшення кількісного складу родини та розпаду складних родин. Ішов процес спрощення структури купецької родини, її поколінного складу. Протягом XIX ст. відбулося становлення малої родини як головної форми організації родини купецтва Харкова. Таким чином, історія родини харківського купецтва відображала процеси соціальної модернізації, що відбувалися в суспільстві в XIX ст. Порівняння з аналогічними процесами, що йшли в цей час, у середовищі купецтва інших регіонів Російської імперії, дозволяє констатувати, що родина харківського купецтва за основними показниками демографічного розвитку відображала загальні тенденції процесу модернізації сім'ї.

Список літератури: 1. Ганцкая О. Я. Семья: структура, функции, типы // Советская этнография. – 1984. – №6. – С. 16–28. 2. Зидер Р. Социальная история семьи в Западной и Центральной Европе (конец XVIII– XX вв.). – М.: ВЛАДОС, 1997. – 302 с. 3. Прошлое – крупным планом: современные исследования по микроистории / Под ред. М. Крома. – СПб.: АЛЕТЕЙЯ 2003. – 267 с. 4. Брачность, рождаемость, смертность в СССР / Под ред. А.Г.Вишневого. – М.: Статистика, 1977. – 183 с. 5. Гончаров Ю. М. Купеческая семья второй половины XIX - начала XX вв. – Барнаул: Алтайский университет, 2002. – 206 с. 6. Кусова И. Г. Рязанское купечество. Очерки истории XVI — начала XX вв. – Рязань: Март, 1996. – 159 с. 7. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): Генезис личности, демократ. семьи, граждан. общества и правового государства. – Т. 2. – СПб.: Дмитрий Буланин, 1999. – 566 с. 8. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. 44. Оп. 2. Спр. 34. 9. Там само. Спр. 77. 10. Там само. Спр. 102. 11. Носевич В. Еще раз о Востоке и Западе: структуры семьи и домохозяйств в истории Европы // История и компьютер. – М., 2001. – С. 15–38. 12. ДАХО. Ф. 44. Оп.1. Спр.469. 13. Там само. Оп. 2. Спр. 273^а. 14. Ф. 98. Оп. 6. Спр. 573. 15. Ф. 45. Оп. 19. Спр. 356^а. 16. Статистическое изображение городов и посадов Российской империи по 1825 году / Под ред. Штгера. – СПб.: Тип. И. И. Глазунова, 1829. – 95 с. 17. Цит. за: Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования. 1655–1905. – Репринт. изд. – Т. 2. – Харьков: Б.и., 1993. – 974 с. 18. ДАХО. Ф. 45. Оп. 19. Спр. 1071^а. 19. Там само. Ф. 44. Оп. 1. Спр. 734.

УДК – 2 : 908

С. С. ТЕЛУХА, аспірантка НГУ «ХП»

УЧАСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАХОДІВ ЩОДО УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ЗАГИБЛИХ ВОЇНІВ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена висвітленню одного з напрямків благодійної діяльності Російської православної церкви в роки Першої світової війни, а саме – заходів щодо увічнення пам'яті загиблих воїнів. Розглядаються питання, пов'язані з діяльністю Всеросійського Товариства пам'яті воїнів за участю митрополита Антонія (Храповицького) та духовенства Харківської єпархії. У роботі проаналізовано власні ініціативи Антонія щодо ввічнення пам'яті загиблих воїнів та мирних жителів.

Article is devoted to the characteristic of one of directions of charities of Russian orthodox church within the First world war, namely to actions on immortalize to memory of the lost soldiers. Questions of activity Allrussian of the Society of memory of soldiers, and also participation of metropolitan Antony (Chrapovitsky) and clergy Kharkov diocese in the organization of his successful activity are examined. Own initiatives on Antony immortalize memories of the lost soldiers and peace inhabitants are analyzed.

Під час Першої світової війни Російська православна церква та її ієрархи не лише піклувалися добробутом та здоров'ям воїнів та їх сімей, а й увічнювали пам'ять загиблих і померлих від поранень. Саме ці заходи були невід'ємною частиною церковної благодійності під час служіння

митрополита Антонія (Храповицького) на Харківській кафедрі (1914–1918 рр.).

Історіографія церковної благодійності представлена науковими публікаціями С. І. Поляруш, О. М. Донік, А. В. Степаненко, О. В. Івасишиної, О. В. Кравченко [1–5], які головну увагу приділяють загальній історії благодійності в Україні кінця XIX – початку XX ст., висвітлюють пріоритетні її напрямки в діяльності Православної церкви, громадських організацій і товариств. Але спеціальних досліджень, що стосуються питання ввічнення пам'яті загиблих воїнів у роки Першої світової війни, не існує.

Мета даної роботи – на основі матеріалів дореволюційних періодичних видань, архівних документів та публікацій окремих авторів, проаналізувати участь Православної церкви в заходах, присвячених увічненню пам'яті загиблих у роки Першої світової війни, з'ясувати роль харківського духовенства в цих заходах, визначити основні напрямки його діяльності.

12 квітня 1915 р. Міністерство внутрішніх справ видало розпорядження про заснування Всеросійського Товариства пам'яті воїнів, які загинули у війні проти Німеччини, Австрії та Туреччини [6, с. 365]. В уставі Товариства зазначалося, що воно має за мету всіма законними шляхами й засобами сприяти охороні на полях минулих битв могил загиблих воїнів незалежно від їхнього віросповідання та національності, віднаходити забуті могили та приводити їх до ладу [6, с. 365]. Товариству дозволялося переносити могили з останками, якщо поховання було здійснено в неналежному місці, сприяти родинам загиблих у розшуку місць поховання воїнів, надавати допомогу в перевезенні праху на Батьківщину, встановленні поминальних днів та влаштуванні загальних панахид [6, с. 366].

Членами Товариства могли стати звичайні люди обох статей, будь – яких звань, прошарків, віросповідання та національної приналежності, за виключенням німецьких, австрійських та турецьких підданих. До Товариства могли вступити також військові частини, урядові установи, громадські та політичні організації [6, с. 366]. Звання почесного члена Товариства надавалося особам, які внесли одноразово не менше ніж 500 крб. на користь Товариства. Якщо було внесено 100 крб., присвоювалось звання довічного члена, чинним членом Товариства міг стати той, хто вносив 5 крб. на рік, загальником ставав той, хто вніс 1 крб. [6, с. 366]. Почесні, довічні та чинні члени Товариства мали право голосу на загальних зборах Товариства.

1 жовтня 1915 р. на ім'я митрополита Антонія надійшло звернення від графині С. С. Ігнат'євої, голови Всеросійського Товариства пам'яті воїнів російської армії, які загинули протягом 1914–1915 рр. у військових діях з Німеччиною, Австрією, Туреччиною. Вона зазначала, що 23 квітня 1915 р. у

Петрограді було відкрито й розпочало свою діяльність згадане Товариство [7, арк. 1]. С. С. Ігнат'єва сповістила Антонія, що метою заснування подібного товариства є охорона та сприяння увічненню пам'яті загиблих за Батьківщину [7, арк. 1]. Голова товариства дещо розшифрувала основні завдання Товариства пам'яті воїнів російської армії, які загинули під час війни 1914 - 1915 рр. Так, волонтери мали віднаходити забуті та приводити в належний вигляд братські та одиночні поховання воїнів, встановлювати їхні імена, прізвища, національність, приналежність до військових частин та час загибелі. Члени Товариства повинні були встановлювати хрести, пам'ятники, огорожі та піклуватися про подальше збереження могил у гарному вигляді. У подальшому Товариство планувало розширити свою діяльність, приділивши увагу увічненню найбільш визначних боїв та подвигів окремих осіб, спорудженню храмів, веж, різноманітних пам'ятників на честь подій Першої світової війни. Не виключало Товариство і видавничої діяльності, яка полягала б в опублікуванні історичних описів військових подвигів. Планувалося організувати благодійницькі організації, які б діяли спільно з членами Товариства, улаштовуючи притулки для дітей, поранених воїнів, вдов, засновуючи школи, музеї, шпиталі, встановлюючи стипендії тощо [7, арк. 1]. Голова Товариства сповістила митрополита Антонія про своє звернення до Святішого Синоду з проханням дозволити проведення протягом трьох років у всіх православних храмах імперії тарілкових зборів під час богослужінь [7, арк. 1]. 16–17 вересня 1915 р. Святійший Синод позитивно відреагував на прохання графині С. С. Ігнат'євої та дозволив здійснювати запропоновані заходи [7, арк. 1]. Голова Товариства звернулася до митрополита Антонія зі словами: “ Маю честь прохати Вас, Милостивий государ і Архипастир, не відмовити у Вашому доброму сприянні в проведенні збору пожертвувань” [7, арк. 2]. Митрополит Антоній дав згоду на прохання голови Товариства, що документально було зафіксовано в рапорті Духовної консисторії, датованим 9 жовтня 1915 р. [7, арк. 2].

Духovenство Харківської єпархії одразу ж розпочало проводити тарілкові збори пожертвувань. Одним із перших на ім'я консисторії надійшов рапорт від благочинного першого округу Охтирського повіту священика Леоніда Приткіна, у якому сповіщалося, що збір пожертвувань на користь Товариства пам'яті російських воїнів пройшов жваво, про що свідчили зібрані й надіслані 33 крб. 74 коп. [7, арк. 7, 10].

У залежності від можливостей церковних громад суми перерахованих коштів були різними. Так, від благочинного другого округу Охтирського повіту священика Анатолія Гончаревського надійшло 30 крб. 56 коп.; помічника благочинного першого округу Богодухівського повіту священика Федора Вергуна – 8 крб. 65 коп.; благочинного другого округу Валківського

повіту священика Олександра Вербицького – 17 крб. 93 коп.; благочинного першого округу Вівчанського повіту – 50 крб. 81 коп.; благочинного третього округу Зміївського повіту – 25 крб. 82 коп.; благочинного третього округу Куп'янського повіту протоієрея Феодосія Навродського – 26 крб. 5 коп.; благочинного третього округу Лебединського повіту священика Андрія Дикалова – 8 крб. 71 коп. тощо [7, арк. 15, 23, 25, 37, 54, 62, 65, 82]. Отже, заходи з увічнення пам'яті загиблих воїнів набули широкої підтримки та поширення в Харківській єпархії.

У 1916 р. в організації Всеросійського Товариства пам'яті воїнів російської армії відбулися деякі зміни, а саме: замість графині С. С. Ігнат'євої його очолив Микола Рузький [7, арк. 124]. 30 вересня 1916 р. новий голова Товариства також звернувся до митрополита Антонія із проханням: “Прийнявши на себе повноваження голови Всеросійського Товариства пам'яті воїнів російської армії, а також піклуючись проведенням у Дмитрівській тиждень тарілкового збору в церквах єпархії, на який дав згоду Святіший Синод, маю честь покірніше просити Ваше Високопреосвященство не відмовити у Вашій добрій увазі до діяльності товариства...”. Микола Рузький закликав Антонія зробити всі необхідні розпорядження для організації успішного збору пожертвувань у Харківській єпархії [7, арк. 124, 126]. 19 жовтня 1916 р. Духовна консисторія наказала духовенству єпархії сприяти згаданому Товариству в організації тарілкового збору пожертвувань [7, арк. 126]. Незабаром до Духовної консисторії надійшла інформація про те, що від благочинних, настоятелів та настоятельниць монастирів єпархії на користь Всеросійського Товариства пам'яті воїнів російської армії отримано 1389 крб. 48 коп. [7, арк. 130], які передані в розпорядження адміністрації Товариства.

За активну діяльність в організації церковних зборів і піклування про увічнення пам'яті загиблих воїнів, голова Товариства 31 грудня 1916 р. висловив вдячність митрополиту Антонію : “Від імені головної ради Всеросійського Товариства пам'яті воїнів Російської Армії, яке перебувало під покровительством Його Імператорської Величності й від себе особисто маю честь принести Вашому Високопреосвященству сердечну вдячність за Вашу готовність сприяти здійсненню завдань товариства з увіковіченню світлої пам'яті наших доблесних воїнів і Вашу згоду вступити в його почесні члени, з повною впевненістю, що участь Вашого Високопреосвященства в діяльності товариства надасть йому можливість більш успішно здійснити прийняті ним на себе високі завдання” [7, арк. 185]. Микола Рузький звернувся до митрополита Антонія із проханням і надалі надавати Товариству допомогу в організації подібних пожертвувань і отримав позитивну відповідь на своє прохання [7, арк. 185]. Владика слідкував за тим, щоб духовенство

дбало про належну організацію поховань воїнів, які померли в харківських лазаретах від поранень і хвороб [8, с. 6; 9, с. 6]. За його дорученням Духовна консисторія запропонувала встановити в православних храмах єпархії меморіальні дошки з іменами загиблих воїнів, влаштувати в передмістях, де існували шпиталі, окремі кладовища для захоронення померлих [10, с. 6]. Нерідко митрополит Антоній особисто здійснював богослужіння в пам'ять загиблих воїнів [11, с. 6]. Так, 25 серпня 1914 р. в Покровському монастирі він здійснив панахиду та заупокійну літургію по загиблим у боях воїнів та розстріляним австрійцями православних жителів [12, с. 6].

Таким чином, митрополит Антоній і православне духовенство Харківської єпархії всіляко сприяли увічненню пам'яті воїнів, які загинули на фронтах Першої світової війни або померли в шпиталях, надаючи відповідну допомогу державним органам і громадським організаціям.

Список літератури: 1. *Поляруш С. І.* Становлення й діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775-1918 рр.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996. – 20 с. 2. *Донік О. М.* Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим і цивільному населенню в Україні в роки I світової війни (1914–1918рр) // Проблеми історії України XIX - на поч. XX ст. : 36. наук. праць / Ін-т історії НАН України. – К, 2002. – Вип. IV. – С. 155-182. 3. *Степаненко А. В.* Благотворительность Православной Церкви в Украине в период Первой мировой войны // Проблеми історії України XIX на поч. XX ст. : 36. наук. праць / Ін-т історії НАН України. – К, 2002, Вип. IV. – С. 133-154. 4. *Івасишина О. В.* Церковна благодійність в Харківській єпархії в XIX столітті // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: 36. наук. праць молодих учених. – Харків, 1998. – С. 83–85. 5. *Кравченко О. В.* Благодійна діяльність Православної Церкви в Харківській єпархії (1799–1917 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Х., 2003.- 20 с. 6. Извлечение из Устава Всероссийского Общества памяти воинов Русской Армии // Пастырь и паства. – 1916. – № 12. – С. 365 – 366. 7. Державний архів Харківської області. Ф. 40. Оп. 104. Спр. 633. 8. Без назви // Южный край. – 1914. – № 12390. – С. 6. 9. О погребении героев // Харьковские губернские ведомости. – 1914. – 18 ноября. – С. 6. 10. Без назви // Южный край. – 1914. – 29 ноября. – № 12412. – С. 6. 11. Молебствие // Южный край. – 1914. – 25 августа. – № 1666. – С. 6. 12. Панихиды по павшим в бою воинам // Южный край. – 1914. – 25 августа. – № 1666. – С. 6.

УДК 930.2:737.3

Є. К. ШИШКІНА, викладач НТУ «ХПІ»

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ БОН КИЇВСЬКОГО НАТУРАЛЬНО-РОЗРАХУНКОВОГО СОЮЗУ «РОЗУМ І СОВІСТЬ»

У статті здійснюється аналіз однієї з найбільш цікавих і суперечливих грошових емісій м. Києва. Досліджується історія грошей Натурально-розрахункового Союзу «Розум і совість». Виявляються особливості обігу бон і проводиться їхнє джерелознавче дослідження.